

Tensions axiològiques a l'albada del mil.lenni*

Francesc Torralba

*L'origen d'aquest article és el pròleg de :
R. Domínguez, Reflexions sobre ecologia i ètica, Institut Borja de Bioètica, Barcelona, 1998, pp. 1-8.

L'objectiu fonamental d'aquest article és el de reflexionar al voltant de la relació home-natura des de la perspectiva ètica. Al llarg del text s'analitza de manera crítica l'antropocentrisme despòtic de la Modernitat i es reflexiona, tanmateix, al voltant del biocentrisme contemporani. Entre els dos extrems, l'autor tracta de buscar un terme mig que permeti una relació sostenible i, a la vegada, digna, entre l'ésser humà i la natura.

1. Repensar la relació home-natura

Les tensions axiològiques en aquest darrer tram del segle XX es multipliquen en diferents direccions. Volem centrar-nos aquí a analitzar fonamentalment la relació home-natura i les diferents orientacions ètiques a l'hora d'afrontar aquest binomi. El problema ecològic no pot ser resolt des d'una perspectiva sectorial, sinó que demana una atenció global i interdisciplinària. Certament, el món ha deixat de concebre's com una summa de parts aïllades per esdevenir una unitat integrada on tot es correlaciona amb tot i on tots els subjectes som responsables del benestar ecològic del planeta. L'ecologia ens alerta queè qualsevol excés o desmesura en un punt determinat del planeta té conseqüències a d'altres punts molt allunyats i no tan sols en el present, sinó també en el futur.

Precisament per això, la filosofia, i de manera especial la filosofia pràctica que Aristòtil va identificar amb l'ètica, no pot restar al marge d'aquest desafiament ecològic, sinó que l'ha d'integrar en el seu discurs i oferir orientacions pràctiques per tal de modular l'acció de l'home envers la natura i preservar, en la mesura que pugui, el patrimoni natural per a les futures generacions ¹.

L'home contemporani s'ha adonat que si segueix la seva dinàmica depredadora envers la natura, la subsistència de l'ésser natural i, per tant, també de

¹ Sobre l'ètica de les generacions futures vegeu: SIKORA y BARRY (Eds.), *Obligations to future generations*, Filadelfia, 1978.

l'espècie humana està greument amenaçada. La consciència d'aquests límits naturals o, més ben dit, de la vulnerabilitat extrema de la natura, segons l'afortunada expressió de H. Jonas, ha desencadenat en l'home contemporani una reflexió ètica sobre les fronteres de l'activitat humana envers la natura.

2. Primer de tot, responsabilitat

En el primer capítol d'*El principi de responsabilitat* (1988) de Hans Jonas podem llegir el següent: "Totes les ètiques hagudes fins ara (...) compartien tàcitament les següents premisses connectades entre si: 1) La condició humana, resultant de la naturalesa de l'home i de les coses, roman en allò fonamental, fixa d'una vegada per sempre. 2) Sobre aquesta base és possible determinar amb claredat i sense dificultats el bé humà. 3) L'abast de l'acció humana i, per extensió, de la responsabilitat humana està estrictament delimitat² .

Avui, aquestes premisses ja no són vàlides, fonamentalment perquè l'home gaudeix d'unes noves capacitats, entre les quals hi ha la tècnica moderna. Jonas amplia la seva reflexió fent referència a l'extrema vulnerabilitat de la naturalesa sotmesa a la intervenció tècnica de l'home, una vulnerabilitat que no sospitava abans de comprovar els efectes destructors del poder de l'home.

Segons H. Jonas aquesta vulnerabilitat ha posat de manifest, a través dels efectes, que la naturalesa de l'acció humana ha canviat *de facto* i s'ha mostrat extraordinàriament potent i anihiladora envers la natura. "La naturalesa -diu- en tant que responsabilitat humana, és sense cap mena de dubte un novum sobre el qual la teoria ètica ha de reflexionar³.

Cap ètica anterior no ha hagut de tenir en compte les condicions globals de la vida humana ni el futur remot, més encara, la pròpia existència de l'espècie. El fet que precisament avui estiguin en joc aquestes coses exigeix, en una paraula, una concepció nova dels drets i deures, cosa que cap ètica no ha estat encara capaç d'articular intel·lectualment.

En el marc d'aquesta preocupació que ens ateny a tots, es fa avui més necessari reflexionar sobre el sentit i la raó de ser de l'ètica ecològica o ecoètica. Si és cert que l'acció de l'home envers la natura ha malferit greument l'harmonia de l'ecosistema fins a tal extrem que està amenaçat de mort, aleshores cal extremar la cautela i el sentit de la responsabilitat en la relació de l'home amb la natura⁴ . És precisament en aquesta cruïlla històrica en la qual ens trobem on es produeix amb força impacte l'eclosió de l'anomenada ètica ecològica o ecoètica.

2 H. JONAS, *El principio de responsabilidad*, Barcelona, 1995, p. 23

3 H. JONAS, op. cit., p. 33.

4 *Sobre el sentit de la responsabilitat* vegeu: H. JONAS, *El principio de responsabilidad*, Barcelona, 1995; H. FAES, *Pour une éthique de la responsabilité en Projet 226* (1991) 89-97.

3. El sentit de l'ecoètica

L'ètica ecològica o mediambiental és una branca de les ètiques aplicades que té com a finalitat analitzar valorativament la posició de l'home en el cosmos (seguint l'expressió de M. Scheler) i tracta de ponderar quina és la seva relació amb la naturalesa, és a dir, amb el conjunt dels éssers vius. Tradicionalment, el discurs ètic s'ha centrat en l'anàlisi valorativa de les relacions interpersonals, polítiques i socials a partir d'uns determinats criteris o principis morals. Certament, l'ètica occidental, al llarg de la seva dilatada història que arrenca del món grec i es perllonga fins a les darreries del segle XX, ha estat, a grans trets, una ètica centrada en la persona i en la interpersonalitat (*inter*).

És a dir, els filòsofs pràctics han determinat valorativament què és lícit fer a un altre ésser humà i què no és lícit fer-li en cap circumstància. La segona pregunta kantiana (*Què he de fer?*), que és el pal de pallar de les ètiques contemporànies, s'orienta fonamentalment a esbrinar la relació entre la persona i el seu proïsme. Aquesta centralitat de la persona en el discurs ètic ha eclipsat altres elements interessants de considerar com la relació de l'home envers el medi ambient o bé envers la tècnica. Hom es podria preguntar tot estirant la pregunta kantiana: què he de fer amb la natura? I també, què he de fer amb la tècnica?

Tret d'algunes excepcions puntuals, com és el cas d'A. Schopenhauer, alhora crític i també seguidor d'I. Kant, l'ètica occidental s'ha desenvolupat bàsicament en el paradigma antropocèntric, seguint aquí la terminologia de T. S. Kuhn. Això vol dir que el valor central i per excel·lència de l'ètica occidental ha estat la persona humana. Aquest fet no és d'estranyar si hom té en compte que la tradició occidental és la resultant de tres tradicions convergents: d'una banda, el món grecoromà, d'altra banda, la cultura judeocristiana i, finalment, l'herència crítica de la Il·lustració o *Aufklärung*.

En el cor de la cultura occidental, la persona ocupa un lloc central, encara que cada cultura argumenta aquesta centralitat des de perspectives intel·lectuals diferents. Des del punt de vista aristotèlic, per exemple, la persona és un animal polític dotat de logos, capaç de pensar i és precisament això el que li atorga una dignitat superior. Des del punt de vista judeocristià, en canvi, la persona és, tal com narra el *Gènesi*, una criatura feta a imatge i semblança del Déu trinitari i aquesta semblança amb el Creador atorga a la persona, a tota persona, una dignitat ontològica i ètica superior. I finalment, des d'una perspectiva il·lustrada, la persona és un ésser dotat d'autonomia, és a dir, de llibertat i és en aquesta llibertat on rau la seva excelsa dignitat (I. Kant). Des de perspectives diferents i, en certa manera, complementàries, la tradició occidental és antropocèntrica, encara que cal delimitar diferents graus i intensitats d'antropocentrisme.

L'ecoètica que emergeix amb força en el nostre context de la fi del segle,

respon a la voluntat d'investigar, fonamentalment, les relacions de l'home amb la natura i tracta de posar límits a la seva acció destructiva tot potenciant vies de correcció si s'escau. Alguns autors reivindiquen la necessitat de conrear aquesta reflexió per amarar la cultura occidental d'uns nous valors i d'una nova mentalitat ⁵.

Segons G. Gómez Heras: "La denominada 'ètica ecològica' (...) implica no tan sols una nova sensibilitat davant dels problemes mediambientals, sinó també un canvi de paradigma moral, atès que exigeix la substitució de l'antropocentrisme ètic vigent a Occident per un geocentrisme pràctic..." ⁶. Deixant de banda les conseqüències últimes que pot tenir aquesta afirmació, el cert és que l'ètica ecològica demana, com a mínim, un eixamplament conceptual de l'ètica tradicional, una obertura de mires i una sensibilitat nova. Això no implica, necessàriament, la negació visceral de l'antropocentrisme, però sí que exigeix una relativització de certs antropocentrismes radicals i una obertura a la perspectiva còsmica.

4. Entre l'antropocentrisme i el fisiocentrisme

En el cor de tota ètica aplicada, hi ha una determinada piràmide axiològica que legitima unes determinades valoracions. També en l'ètica ecològica hi ha uns pressupòsits i uns punts de partida en virtut dels quals s'orienten els problemes i s'aporten solucions. Escatir els diferents punts de partida de l'ètica ecològica és un exercici necessari a fi i efecte de comprendre les diverses posicions i formes de concebre la relació home-natura. Aquests principis orientadors que es troben al subsòl de tota ètica aplicada no necessàriament s'expliciten, però, en canvi, són decisius per comprendre les diferents conseqüències d'ordre pràctic que se'n desprenen.

En una de les obres col·lectives més importants publicada en els darrers anys sobre el debat ecològic, *Ecological Consciousness* ⁷, es posa clarament de manifest que el moviment mediambiental en tot el món ha suposat un repte als pensadors per reflexionar sobre algunes posicions bàsiques, categories i valors que tradicionalment usem per tractar de comprendre el nostre món i la nostra acció en ell. Al voltant d'aquest debat, s'ha anat elaborant una reflexió filosòfica que s'ha materialitzat en una producció de textos que comença a ser abundant ⁸.

5 Cf. C. POLI (Ed.), *Etica ambientale. Teoria e pratica*, Milano, 1994. Diu A. S. Gunn: "Abbiamo bisogno di un'etica ambientale, nel senso che abbiamo bisogno di incorporare nella nostra cultura la sostenibilità ambientale. Lo scopo di una cultura è il prosperare dei suoi membri e di qualunque cosa essi ritengano significativa. Ciò che conta come prospero e significativo dipende da ciò in cui si crede e dai valori su cui ci si basa; ci sono state molte culture riuscite" (op. cit., p. 283).

6 J. M. G. GÓMEZ-HERAS, *Etica del medio ambiente*, Madrid, 1997, p.41.

7 Cf. R. SCHULTZ/J. HUGUES (Eds.), *Ecological Consciousness*, Washington, 1981.

8 Vegem, per exemple, els següents títols: C. POLI (Ed.), *Etica ambientale. Teoria e pratica*, Milano, 1994, C. POLI e P. TIMMERMAN (Eds.), *L'etica nelle politiche ambientali*, Padova, 1991; VV.AA., *Christianity and the environmental ethos*, St. Louis, 1996; J. PASSMORE, *Man's responsibility for nature*, London, 1974; A. AUER, *Umweltethik*, Parnos, 1984.

Grosso modo, la discussió gira al voltant de certs temes centrals que poden reduir-se, en darrer terme, al debat entre la concepció antropocèntrica del món i la concepció biocèntrica del món, o entre un enfocament holista de la realitat i una perspectiva atomista i individual. Entre ambdues tendències hi ha posicions extremes i radicalitzades i també hi ha, com és obvi, posicions intermèdies que adopten tonalitats difícils d'ubicar en un enfocament binari.

Segons Jesús Ballesteros, però, cal distingir tres possibles orientacions fonamentals en l'ecoètica. "Les concepcions fonamentals de la relació entre l'home (...) i la natura ---diu l'autor--- poden resumir-se en les tres següents: a) l'antropocentrisme tecnocràtic, que considera l'home com a independent respecte la natura, b) el biologicisme, que considera l'home exclusivament com un animal més desenvolupat; c) el pensament d'inspiració monoteista, que considera l'home format de la terra i, al mateix, temps com a imatge de Déu..."⁹. Des d'aquesta perspectiva, la tercera línia intel·lectual d'arrel judeocristiana representaria, en certa manera, la síntesi moderada de la primera posició i de la segona. Per a Ballesteros, resulta ser la via més adequada per construir els fonaments de l'ecoètica. Això no obstant, pensem que és possible la fonamentació d'una quarta via intel·lectual basada en criteris racionals.

Abans, però, d'analitzar la tercera via que planteja aquest autor, centrem-nos en els arguments claus de la primera i segona posició: l'antropocentrisme tecnocràtic i el biocentrisme respectivament.

Segons el paradigma antropocèntric, que té representants tan diferents que van del cristianisme a l'utilitarisme passant pel kantisme, la moral es restringeix a l'àmbit de l'home i a les seves relacions amb els seus semblants. Segons aquest punt de mira, només els actes humans referits al propi home o als altres són dignes de consideració moral. Només l'home és considerat "un fi en si mateix" (I. Kant), mentre que la resta de les espècies són reduïdes a béns que l'home utilitza al seu arbitri. El món de la natura i, fins i tot, el món del saber científic pertanyen a l'esfera d'allò èticament neutral.

Aquesta doctrina es raona amb l'argument que només l'home, únic ésser viu dotat de llibertat, raó i llenguatge, és competent per prendre decisions lliures, assumir responsabilitats i exigir deures als seus contemporanis, mentre que els animals, les plantes o espais naturals no es troben capacitats per a aquesta actuació. Això no vol dir que en nom de l'antropocentrisme es pugui defensar la destrucció tirànica de la natura, perquè els antropocèntrics defensen el medi natural, però en grau relatiu i no absolut. Segons ells, cal defensar el medi ambient i preservar l'ecosistema en interès de la humanitat. Espoliar la natura constitueix, des d'aquesta perspectiva, un acte greu d'injustícia i d'insolidaritat amb l'espècie humana del present i, sobretot, del futur.

Segons el paradigma fisiocèntric o biocèntric, en canvi, cal trencar el dualisme home-natura tan estès en l'ètica tradicional d'arrel grecocristiana. Aquest paradigma es construeix sobre una visió monista de la realitat en la qual l'home i qualsevol altre ésser viu queda inserit en un cosmos concebut com a totalitat orgànica i vivent. Aquesta integració de l'home en la natura atorga prioritat a la simbiosi per sobre de l'autonomia, la qual cosa implica un canvi radical en la comprensió dels valors morals tradicionals. Des d'aquest prisma intel·lectual, defensat entre d'altres per A. Leopold i Lovelock, el monisme naturalista resultant acaba diluint el subjecte humà en una totalitat orgànica que imposa una legalitat còsmica que marca el destí, els deures i les normes als éssers de la natura.

Els qui defensen aquest paradigma ecoètic oposat a l'antropocentrisme, argumenten que la solució del problema mediambiental rau a adscriure dignitat a la naturalesa, és a dir, a reconèixer-la com un "fi en si mateix" emprant altra vegada l'expressió kantiana. Aquesta és, segons ells, la *conditio sine qua non* d'una autèntica ètica ecològica.

Mentre la mentalitat tecnocràtica veu l'home fora i sobre la natura i la deep ecology el redueix totalment a la natura, la posició que nosaltres defensem se situa en una posició intermèdia. D'una banda, concebem l'home com un ésser interdependent amb la resta dels éssers vius, però alhora el considerem dotat d'una pròpia excel·lència. Vet aquí doncs, una ètica ecològica de signe personalista que integra un respecte vers la natura i, al mateix temps, un reconeixement de la dignitat ontològica i ètica de la persona humana. L'ecoètica que aquí proposem i que se situa en el marc de l'ecoètica personalista defensa la prioritat de la persona i, juntament amb ella, una administració sostenible que defensi la diversitat biològica i cultural¹⁰.

Aquest enfocament ecoètic equidista, com es pot veure, de les dues posicions extremes anteriorment presentades: el paradigma antropocèntric-utilitarista i el paradigma biocèntric o fisiocèntric. Ambdues formes resulten, des del nostre punt de vista, mirades reduccionistes sobre la relació persona-natura. La relació entre aquestes dues polaritats no ha de ser de domini incontrolat, sinó de cura i de diligent administració. La relació entre persona i natura no ha de ser d'exclusió: o una o l'altra, sinó de col·laboració, de simbiosi, de cooperació. Mentre que la mentalitat tecnocràtica i depredadora veu l'home fora de la natura i per sobre la natura, l'anomenada *deep ecology* veu l'home dins de la natura dependent dels altres éssers en un pla estrictament horitzontal.

10 Cf. J. BALLESTEROS, *Ecologismo personalista*, Madrid, 1995. Diu Ballesteros: "El ecologismo personalista considera que la naturaleza está al servicio del hombre, dado que el hombre es el único ser capaz de proyectar, de decir no (Scheler), de conocer su finitud y su muerte, y de pensar (Pascal), es el único ser dotado de intencionalidad (Brentano, Husserl). No sobran recursos, pero tanto menos sobran seres humanos. Lo esencial no es la defensa de los derechos de los seres no humanos frente a los humanos, sino la garantía de condiciones de vida dignas para todos los seres humanos" (op. cit., p. 37)

5. La recerca de l'equilibri

Des del nostre punt de vista que es fonamenta en l'antropologia filosòfica d'arrel personalista i fenomenològica que en aquest segle ha donat molts fruits (M. Scheler, H. Plessner, E. Mounier, M. Nédoncelle, J. Lacroix...), la persona gaudeix d'una superioritat ontològica respecte dels altres éssers que li confereix una dignitat moral única, la qual cosa no vol dir que sigui independent o autònoma de la natura, sinó que hi està completament integrada. Certament, la persona humana depèn de la natura, és un ésser heteròtrof i integrat en la cadena alimentària.

De fet, d'entre tots els éssers vius, l'home és el qui neix més inacabat, incomplet i fràgil, i només arribarà a esdevenir el que està cridat a ser mitjançant l'ajuda i la protecció dels altres. Només l'home és, d'altra banda, un animal moral, és a dir, un homo èticus. Només ell es pot atorgar a si mateix deures i drets. Això no vol dir que els altres éssers, pel fet que no es puguin donar a si mateixos drets i deures, n'estiguin mancats, sinó més aviat al contrari.

La persona, que està cridada a esdevenir el senyor del jardí i no el destructor, cal que determini els drets dels altres éssers, el seu dret fonamental a l'existència, encara que, des d'una perspectiva personalista, no s'ha d'entendre en sentit absolut, sinó més aviat en sentit relatiu.

El descobriment de l'ètica ecològica rau en l'advertència de la coincidència entre la destrucció de la natura per part de l'home, i la pròpia destrucció de l'home per si mateix. La persona és també naturalesa i, per tant, quan destrueix la natura, s'està destruint a si mateixa. La persona haurà de protegir-se a si mateixa, fixar límits a les seves pròpies imaginacions, s'haurà de deixar de creure la propietària del món i de l'espècie i haurà d'admetre, finalment, que ella no és res més que un usufructuari de la natura. Com recorda molt bé el teòleg protestant J. Moltmann, autor de la *Teologia de l'esperança*, l'explotació il·limitada de la natura procedeix de l'oblit de la noció de creació.

L'ecoètica demana una nova filosofia de la natura que hauria de tenir en compte els següents elements: "a) que la imatge científicomatemàtica dels cosmos és una mera construcció humana; b) que, com tota construcció humana, comparteix la historicitat i relativitat dels fenòmens culturals; c) que l'home (...) es troba situat en un món de vida natural" ¹¹.

L'ecoètica que aquí defensem parteix de la superioritat ontològica i axiològica de la persona humana respecte dels altres éssers, però precisament aquesta superioritat considerem que es manifesta en la mesura que conserva la vida en simbiosi amb els altres éssers humans i amb la natura. Aquesta solidaritat còsmica implica sobrietat, proporciona serenitat davant del desenfrenament tecnocientífic i condueix a l'exigència de la distribució equitativa dels recursos tenint en compte el bé de les futures generacions.

¹¹ *Ética del medio ambiente*, ed. cit., pp. 54-55.

Aquesta interdependència solidària implica, d'altra banda, reconeixement de la diferència i, simultàniament, complementarietat davant del dualisme car-tesià, i proposa obrir les perspectives intel·lectuals en totes les direccions i de ma-nera integral¹².

Per concloure, la posició ecoètica que sembla més equilibrada considera que la protecció de la natura és indissociable de la protecció dels individus pitjor situats en l'espècie humana. Cal modificar l'economia d'acord amb la idea de so-lidaritat còsmica i diacrònica. Cal modificar la política d'acord amb la idea del desenvolupament sostenible i d'acord amb la noció de solidaritat sincrònica pla-netària. D'altra banda, des d'aquesta concepció es defensa la prioritat de la perso-na humana i, juntament amb ella, una administració sostenible que defensí la diversitat biològica i cultural.

ABSTRACT

El objetivo fundamental de este artículo es el de reflexionar sobre la relación entre el hombre y la naturaleza desde una perspectiva ética. A lo largo del texto, se analiza con actitud crítica el antropocentrismo despótico de la Modernidad y, lógicamente, se reflexiona sobre el biocentrismo contemporáneo. Entre ambos extremos, el autor trata de encontrar un término medio que permita una relación sostenible y, a la vez, digna, entre el ser humano y la naturaleza.

• • • •

The main objective of this article is to reflect on the relationship man-nature from an ethical perspective. Throughout the text, the despotic anthropocentrism of Modernism is analysed, and there is a reflection on the contemporary biocentrism. Between the two extremes, the author intends to find a middle way that enables a both tenable and upright relation between the human being and nature.

• • • •

L'objectif fondamental de cet article est celui de réfléchir sur la relation homme-nature à partir de la perspective éthique. Tout au long du texte, l'anthropocentrisme despotique de la Modernité s'analyse critiquement et cependant, une réflexion sur le biocentrisme contemporain se pose. Entre ces deux extrêmes, l'auteur essaie de chercher un terme moyen qui permette une relation soutenable et, à la fois, digne, entre l'être hu-main et la nature.

¹² Sobre la solidaritat ecològica vegeu: D. JACQUEMIN, *Écologie, éthique et création*, Louvain-la-Neuve, 1994. Diu l'autor: "Cette solidarité se manifesterà certes au niveau d'une préoccupation individuelle aux dégradations écologiques, mais se devra d'être relayée par des instances politiques tant nationales qu'in-ternationales. En ce sens, l'écologie comme exigence de solidarité fait apparaître la scission insupportable entre pays en développement et pays développés, car la sauvegarde du milieu naturel n'est possible que moyennant une orientation économique et surtout une meilleure répartition des moyens" (op. cit., p. 133).